

Митја ГУШТИН *

ВО ТВОЕ ЗДРАВЈЕ, МОЈ ПРИЈАТЕЛЕ!

УДК: 903.23(497.711)"653"
738:745(497.711)"653"

Piran, Slovenija
mitjagustin47@gmail.com

Апстракт: Во суштината е претставен традиционален ибрик (бардак), најден на подоцна во антикварница во Скопје, форма користена на преминот на 20 век и десетиот век, во Јужна Србија, Зајадна Бугарија и Североисточна Македонија. Станува збор за декориран бардак, со корени кои датираат во Средниот век, особено појублен во регионот во османлискиот период. Овие бодли украсени бардаци претставуваат важни предмети во семејствата, користени при приемот на гости или други семејни слави.

Клучни зборови: Бардак, традиционална керамика, Скопје

Професор и пријател, Виктор Личик Адамс е еден од оние археолози, кои целиот свој живот го посветиле во потрага по минатото, но и на местата каде што повеќе десетици векови не стапила човечка нога, ниту нога на некој од истражувачите на далечното минато. Секогаш подалеку од патиштата и современите патеки, а поблиску до високите и тешко пристапни висови. Неговите истражувања, пред сè се насочени кон трагите на скриениот живот на доцната антика, кои се наоѓаат под тенкиот слој од хумус, во остатоците од ровите и камените бедеми, изразени преку фрагментите од фибули, железни врвови за стрели и бакарни парички. Како автор на монографијата *Македонскиот камен на богошиште, христијаните и за животот и животот I, II и Коријус на старите градови и тврдини во Република Македонија* и уредник на голем број прилози во списанието *Македонско наследство*, наменето за археологија, историја, историја на уметност и етнологија, покажувајќи големо чувство и знаење за интердисциплинарниот поглед кон животот во минатите векови.

Во оваа, нему посветена *Folia archaeologica* се придржуваат кон текстовите на колегите преку објавувањето на еден мал ибрик (бардак), кој сосема непознат повеќе од десетици години, чесно служел на семејните слави. Тоа се случуваше пролетта 2004 година, тешки денови за Македонија, после големите промени и

* Со учество на Игор Толевски.

трагичните случаувања, кои при создавањето ги следат сите нови и суверени држави. На скопскиот кеј на Вардар, на подот од една антикварница, здогледав еден мал керамичен ибрик, целиот прекриен со прашина (Сл. 2). Иако, на поминување кон мојот дом, кој е таму, под високите врвови на Алпите и крајбрежјето на северниот Јадран, во мојата фантазија во еден момент го видов Ориентот и традицијата на оваа земја која ја запознав уште како студент преку литературата, а подоцна и во честите прошетки низ селските пејсажи и археолошки локалитети.¹

Имено, овој ибрик, сам за себе можеби и не заслужува толкуво внимание, особено затоа што македонските музеи, а секако и музеите во соседството, изобилуваат со слични примероци. Покрај самиот предмет во антикварницата немаше никакви податоци, како на пример: од каде потекнува и каква судбина имал од денот на изработката и потоа. За жал, нема информации и на современите етнолошки примероци во музејските збирки, кои биле собирани со текот на времето. Всушност, во тоа време ова претставувало пионерска активност во создавањето на првите музејски збирки за народното богатство, па, оттука, биле доволни единствено естетскиот изглед и традиционалната, едноставна форма на предметот.

Во тој ибрик, ја чувствуваам извонредната керамичка традиција на грнчарите од овие простори, започнувајќи од неолитот, антиката и османлискиот период. А притоа преку проучувањето ја осознавам неговата голема симболичка улога во кругот на животот на овие заедници, и посакувам преку неговото публикување дополнително да го поттикнам интересот за обработка на материјалното наследство поврзано со мајсторите изработувачи, а секако и на народните обичаи, кои за среќа, сè уште, во голема мера се вкоренети во различните краишта на Македонија.

За современото препознавање и разбирање на традиционалната македонска материјална култура, голем исчекор е направен со археолошките ископувања ширум Македонија, а највеќе на средновековните и османлиските тврдини во Охрид² и Скопје,³ каде што беа пронајдени мноштво метални и керамички наоди, кои се поврзуваат и со неодамнешните векови. Континуираниот живот на тие ридови прикажан е низ многубројните населбински слоеви од неолитот до

¹ За информациите за бардачето, и за етнолошкото наследство на Македонија, кое е временски многу близко со нашето и во својата изворна традиција е сè уште живо, би сакале да се заблагодариме на етнолозите м-р Гордан Николов, Јасемин Назим (двајцата од Музеј на Македонија), Илинка Атанасова (Археолошки музеј на Македонија) и м-р Славица Христова (Музеј на град Скопје). За преводот на македонски, му должам благодарност на археологот Игор Толевски, а за преводот на англиски, ѝ должам благодарност на Андреја Мавер.

² Микулчиќ 1996, 241-146; Кузман-Димитрова 2010; Кагризова 2015.

³ Mitrevski 2008; 2010.

антиката.⁴ На ова далечно минато после доцната антика, скриено во маглата е времето на преселбите на народите, а потоа и средниот век, одбележан со тврдините на царот Самуил (997-1014) и други владетели по него.

Со археолошките истражувања на овие два локалитета, а и на други во Македонија, иако во мал обем, се донесоа на светлината на денот многубројни наоди, поврзани со целиот османлиски период, од Бајазит I (1389-1402) сè до XX век, период на истакнати владетели на османлиската империја.⁵ Во градот Скопје и другите градови во Македонија⁶ и на Балканот, можеме да се сртнеме со бројни османлиски сакрални зданија, тврдини, но и задржани трдиционални карактеристики на градската и селската архитектура.

Големиот број од археолошки наоди, пред сè, многубројните и разновидни керамички форми, претставуваат голема придобивка за запознавањето на животот на сите општествени нивоа во османлискиот период. Изработката на керамички садови за домаќинството и транспортот на течности, веќе илјадници години е една од основните занаетчиски дејности на грнчарите. Грнчарскиот занает, во својот примарен облик е рачна работа, која продуцира функционални облици, кој во текот на минатите векови се зачувал во народната традиција, но се како и во градските средини. Преживеал и во периодот на големата индустрисализација, а денес низ традиционалните форми ја обавува својата мисија при формирањето на современата керамика.

Сл. 1. Скопско Кале, керамички бардачиња од ископувањата на проф. Драги Митревски
(Фото архив на Филозофскиот факултет во Скопје).

⁴ Mitrevski 2016.

⁵ Манева 2013, 1957-2050.

⁶ Pavlov, Petkova 2009.

Помеѓу инвентарот од секојдневниот живот од периодот на владеењето на Османлиите, препознатливи се ибриците со висока, насадена држалка и долг изливник, поставен на преодот од рамето кон мевот. Карактеристика на овие ибрици е тоа што просторот помеѓу цуцулката и тесното грло под чашката е изведен со дополнителен држач на ибриток (Сл. 2). Нивната форма потекнува од средновековниот период, а во развеното време на османлиската доминација добиваат бројни варијанти со различна форма и намена.

Кај средновековниот град Сталаќ, кој се наоѓа на североисточните падини на Мојсинските планини кај Крушевац, формата на ибrik, слична на нашата, зелено глеѓосана по целата површина е без аплицирани украси. Тие специфични ибрици со тесни грла и широки држачи се произведуваат од локалните работилници од крајот на XIV, сè до почетокот на XV век, кога биле изработувани луксузни глеѓосани и богато украсени грнчарски трпезни производи.⁷

Континуитетот во изработката на ибрици кои имаат карактеристичен венец со обликувана чашка, тесно грло и долг ибrik со цуцулка од средновековниот период и низ османлискиот, се сретнуваат на поширокиот простор од централен Балкан⁸, меѓу кои се вбројуваат и примероците од Скопско Кале, а за помладиот период и нашиот примерок од скопската антикварница.

Ибrik со мала форма, широк мев и јајцевидна профилација, со широка насадена држалка, содржи силно изразен ибrik и цуцулка. Ибриток е особено и декоративно соединет со грлото веднаш под розетата која ја држи чашката кај венецот. Дното е рамно со благо издолжена и висока нога. Ибриток е изработен од прочистена, мрсна глина, на брзо грнчарско колче, а печено е до портокалова боја. Височината на ибриток е 19.0 см., дијаметар на дното 5.8 см., и содржело 600 мл., течност.

Богато декорираниот ибrik се состои од неколку различни елементи. Околу ибриток се наоѓа една дебела плетенка која го прицврстува за мевот на садот. Грлото на садот од секоја страна има по еден рељефен украс во облик на пупка од цвет. Втората плетенка го краси горниот дел од мевот на садот и е изведена како змијолик гајтан со триаголен профил. Делумно, плетенката е мазна, а во другиот дел е косо нарецкана. Ибриток од сите страни на плетенката има симетрично распоредени апликации во облик на кружни плочки, украсени со коси рецки, односно изведени со едностана алатка, во вид на печат. Со посебен печат од полукружни назабени рецки втиснат е орнамент на горната површина и од страна на држачот на ибриток. Работ на кружната розета под венецот /чашката/ на ибриток е свездасто нарецкана. Надворешната страна на ибриток е спонтано

⁷ Minić, Vukadin 2007, 171, sl. 59: 1-3; 101: 5.

⁸ Види ја типолошката поделба на материјалот од Варна од османлискиот период (Плетњов 2000).

и делумно боена, исто како и на горниот дел од садот (венецот) со зелена боја и некаде со големи капки од графит. Надворешната површина на садот е стаклесто глеѓосана.

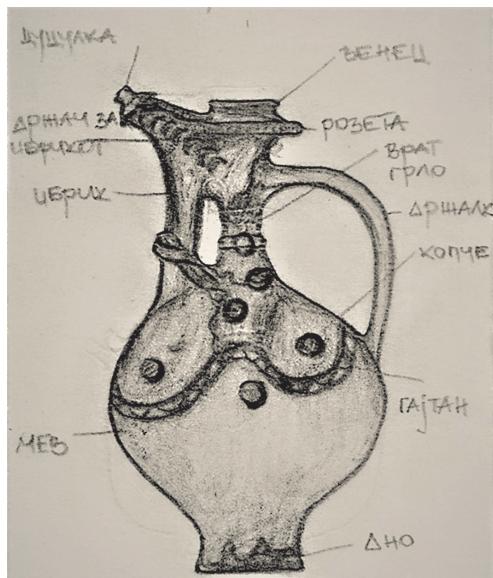
Сл. 2. Скопје, антикварница: ибриче (бардак) за ракија (фото М. Гуштин).

Истите, а и слични на нив, богато украсени керамички ибрици (бардаче, кондирче), со различни димензии, ги среќаваме во етнолошките збирки во Македонија и во соседните земји. Особено во голем број ги познаваме од територијата помеѓу градовите Пирот и Бујановац во Јужна Србија. Таму ги нарекуваат бокал со изливник (локални имиња: бардак, шуле, кондир). Богато се украсени со детали како и кај нашиот примерок, со змијолики плетенки-гајтани и кружни апликации, кои се видливи кај слични ибрици од селата Расинци кај Пирот и Каисира кај Бела Паланка, а назабениот раб од кружната розета под венецот ни е познат од ибриците од Бујановац.⁹

Очигледно е, дека изработка на овие богато украсени ибрици од типот на трпезна керамика е од крајот на XIX век, а нашиот примерок, веројатно е малку помлад и можеби припаѓа на златното време на грнчаријата после Првата свет-

⁹ Tomić 1983, кат. бр. 540, 541, 782, 1483, 1485, 1492.

ска војна, кога дошло до процут на изработката на богато украсени керамички садови за посебни намени.¹⁰ Според мислењето на Г. Николов, овие примероци на ибрици и други керамички садови кои потекнуваат од северните делови на Македонија, биле под влијание на пиротската и бујановската керамичка продукција.

Сл. 3. Делови од ибриче за послужување ракија
(Терминологијата и цртежот ги изработил И. Толевски)

Преку овој краток преглед на многу разновидни музејски примероци можеме да тврдиме, дека овие ибрици, во помала мера се работени сериски, за разлика од другите типови на садови кои се употребуваат во домакинството (Сл. 4). Овие примероци на ибрици веројатно биле само основната форма при нивната сериска изработка, но притоа ни е познато дека со аплицирањето или боенето украсот на нив бил слободно избран и изработуван независно од едни до други садови. Ибриците за посебни намени, како на пример за точење/нудење ракија, биле многу богато украсувани. Најчесто биле аплицирани рељефни украси (цветови и листови), врежани вегетабилни орнаменти, брановидни и спирални линии, а понекогаш и антропоморфни орнаменти претставени на вратот во форма на женска биста.¹¹

Купувачот го избирал примерокот за кој може верувал, дека таквиот украс на ибрикот го има само тој, како да бил изработен исклучиво за него. Со тоа, садот би станал типичен за нивното семејство, со кое тие би се претставувале во разни пригоди, при приемот на гости или други семејни слави.

¹⁰ Tomić 1983, 71, 72.

¹¹ Tomić 1983, 27.

Во македонскиот народен говор се задржало мислењето за керамичките садови од два и повеќе литри кои се нарекувале и како ибрици, додека помалите, наменети за послужување ракија, во народот се нарекуваат ибриче. Стар обичај кај народот е традиционалната и значајна улога на ибритчето, при неговата употреба во свадбените обреди.¹² Според Г. Николов, кумот тргнува на свадба со *йаурче* или *йаѓурче* со ракија. Ибритчето служи за послужување со топла блага ракија. *Блага ракија*, според свекрвата, мајката на младоженецот им праќа на родителите на невестата преку деверот, сè со цел да им испрати блага-слатка вест дека невестата е чесна. И родителите на невестата ги дочекуваат со блага ракија, која се служи и на крајот од свадбата заедно со баклава.

Во самата изработка, значајна била и продажбата, односно дистрибуцијата на садовите. Тоа се случувало така што, занаетчијата со производите доаѓал на одредени пазарни денови во село или на работ од урбаните центри, кај нас, на пример во Скопје. Фотографијата (поштенска картичка) од преодот во XX век, ни дава добар увид во продажбата на грнци, бардаци и големи чинии, садови за домаќинство за секојдневна употреба, воедно претставува и чин на карактеристичното машко пазарење, надополнето со традиционалните носии (Сл. 4).

Сл. 4 Скопје (фотографија на поштенска картичка: *Topfmarket in Uesküb*), продажба на садови за домаќинството, околу 1900 година

¹² Михаиловић 1971.

Mitja GUŠTIN

CHEERS TO YOU, MY FRIEND!

Summary

The richly decorated spouted jug bought in 2004 at the antiquity market of Skopje (Fig. 2), is a good example of the well-known and widely distributed products of the Pirot-Bujanovac region in southern Serbia. This region produced a variety of vessels, among which are the individually and very richly decorated items used to serve a special type of brandy called *rakija* during festivities or entertaining guests.

This jug type was used (at places possibly locally produced) in the second half of the 19th and first decades of 20th century in southern Serbia, western Bulgaria and north-east Macedonia.

The roots of such spouted jugs date back to the Middle Ages. They were especially popular in the above-mentioned area during the Ottoman period, which is also clearly visible in the Ottoman archaeological heritage from the fortresses of Ohrid and Skopje (Fig. 1).

The traditional pottery production at the turn of the 20th century is illustrated on a photograph taken in Skopje, where the men dressed in traditional attires are shown negotiating pottery prices (Fig. 4).

БИБЛИОГРАФИЈА:

- ČIRJAKOVIĆ, I. Posude kroz vreme. Čačak 2009.
- KARPUZOVA, S. Medieval Pottery Production at the Archaeological Site Plaoshnik-Orid. – Folia Archaeologica Balkanica III. Философски факултет-Скопје. Скопје 2015, 541-557.
- КУЗМАН, П. и ДИМИТРОВА, Е., Охрид Sub Specie Aeternitatis. Данте-Macedonia Prima-Гурѓа. Охрид 2010.
- МАНЕВА, Е. Археологијата на Македонија во турското средновековие (XV-XVIII век). – П. Кузман, Е. Димитрова, Ј. Донев (ред.), Македонија милениумски културно-историски факти 4. Медиа Принт Македонија и Универзитет Евро-Балкан. Скопје 2013, pp. 1957-2050.
- МИХАЈЛОВИЋ, С. Свадбени обичаји у Нишави. – Гласник Етнографског музеја 34. Београд 1971, 85-104.
- МИКУЛЧИЋ, И. Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопје 1996.
- MITREVSKI, D. The Skopje Fortress - Kale. – P. Kuzman (ed.), *Archaeological sites, Macedonian Cultural heritage, Skopje: Cultural heritage protection office*, Skopje 2008, pp. 16-19.
- MITREVSKI, D. The Ottoman Fortress of Skopje. – M. Guštin (ed.), *Kale the Fortress of Skopje. Vestiges of Ottoman times*, Skopje 2010, pp. 3-18.
- МИТРЕВСКИ, М. Скопската тврдина Кале. Од праисторија до раната антика. Скопје 2016.
- PAVLOV, Z., Petkova R., *Ottoman Monuments. Macedonian Cultural Heritage*. Cultural Heritage Protection Office. Skopje 2009.
- ПЛЕТЊНОВ, В., Хигиенни съдове от XVI в. – началото на XIX в. от Варна. – Археология 3-4, Год. XLI. Орган на Археологическия институт и музей при Българската академия на науките. София 2000, 84-90.
- TOMIĆ, P., Grnčarstvo u Srbiji, Beograd 1983.